

9. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р. № 987–ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.

10. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо мораторію на приватизацію майна культового призначення)» (реєстр. № 3347 від 10.11.2008 р.).

11. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо мораторію на приватизацію майна культового призначення)» (реєстр. № 9087 від 01.09.2011 р.).

12. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи (щодо повернення культового майна релігійним організаціям)» (реєстр № 7299 від 27.10.2010 р.).

13. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України (щодо повернення культових споруд релігійним громадам)» (реєстр. № 1161 від 25.12.2012 р.).

The article analyzes the ukrainian legislation and projects of laws about returning of cult proper to religious organizations, submitted proposals for the improvement of national legislation in this area.

В статті проаналізовано українське законодавство і законопроекти о поверненні культового имуществу релігійним організаціям, представлені на обговорення пропозиції по удосконавленню національного законодавства в цій сфері.

ВІДНОСИНИ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬСЯ ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Шишка О. Р.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри охорони інтелектуальної власності
цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ*

У статті розглянуто систему відносин, що регулюються цивільним законодавством України. Зроблено висновок, що предметом цивільно-правового регулювання є відносини, що регулюються цивільним законодавством України. Ця група суспільних відносин, у свою чергу, включає цивільні відносини та нецивільні.

Ключові слова: предмет цивільно-правового регулювання, цивільні відносини, нецивільні відносини.

Загальноприйнятою є позиція, що предметом цивільного права є певна група суспільних відносин (цивільних) з властивими їм спільними рисами. Такими відносинами є: особисті немайнові відносини; майнові відносини. Деякі науковці виділяють окремо відносини, що виникають у сфері інтелектуальної діяльності. Це стосується й організаційних відносин як самостійних складових предмета цивільного права, які, зокрема, виникають на підставі переддоговірних відносин (наприклад, з попереднього договору, відносин, що передують будь-якому договору, тобто стадії його укладення (оферта і акцепт), договорів про організацію перевезень тощо). Крім цього, в науці підіймається питання, що предмет цивільного права не може обмежуватись лише відносинами, оскільки крім відносин, які регулюються системою правових норм, є й інші явища, які мають ним охоплюватись. Це правовий статус, юридичні факти, суб'єктивні права, юридичні обов'язки.

Тому необхідність у проведенні такого дослідження спричинено систематизацією цивільного права через визначення його предмета. Проте для того щоб зробити певну ревізію, слід спочатку визначити предмет цивільно-правового регулювання за діючим законодавством (сфера належного), а вже потім це надасть можливість зіставлення сфери належного зі сферою суцього, а також зі сферою знань про суще та належне.

Слід зазначити, що важливість визначення питання предмета полягає у тому, що, відповідаючи на нього, ми визначаємо сферу цивільного права за принципом «свій – чужий», тобто те, що належить до сфери цивільного права, є «своїм», а те, що ні – «чужим». Відповідно, цим окреслюються межі цивільного права, а також визначаються завдання, які ним вирішуються.

Проблема предмета цивільного права є однією із найпривабливішою в науці цивільного права, оскільки привертала свою увагу багатьох вчених як дореволюційної (В. Ф. Гельбке, Є. В. Васьковський, Д. І. Мейер, С. В. Пахман, Г. Ф. Шершеневич та ін.), так і радянської (М. М. Агарков, С. С. Алексєєв, Г. М. Амфітеатров, М. О. Аржанов, С. І. Аскназій, С. М. Братусь, А. В. Венедиктов, С. Й. Вільнянський, Д. М. Генкін, А. Б. Годес, О. Г. Гойхбарг, А. В. Дозорцев, С. Ф. Кечекьян, В. І. Корецький, О. О. Красавчиков, В. В. Лаптев, Я. П. Миколенко, І. Г. Мревлішвілі, Є. Б. Пашуканіс, П. І. Стучка, Г. К. Толстой, Р. Й. Халфіна, В. Ф. Яковлев і багато інших) епохи. Це стосується й сучасної української школи

цивільного права. Зокрема, це питання досліджувалось такими вченими: Д. Б. Бобровою, В. І. Борисовою, О. П. Віхровим, С. П. Головатим, О. В. Дзерою, А. С. Довгертом, Ю. О. Заїкою, Г. Л. Знаменським, В. М. Коссаком, Н. С. Кузнецовою, В. В. Луцьом, Р. А. Майдаником, В. К. Мамутовим, В. Л. Мусіякою, О. А. Підпригорою, С. О. Погрібним, Р. Б. Прилуцьким, О. А. Пушкіним, С. П. Рабіновичем, П. М. Рабіновичем, З. В. Ромовською, В. Г. Ротанєм, Р. Б. Сивим, М. М. Сібільовим, О. Ф. Скакун, С. О. Сліпченком, І. В. Спасибо-Фатєєвою, Р. О. Стефанчуком, Є. О. Харитоновим, О. І. Харитонвою, Я. М. Шевченко, Р. Б. Шишкою та іншими. Однак дослідження, яке б розв'язувало підняте в назві питання, на жаль, не має свого належного висвітлення.

Мета статті – встановити систему відносин, що регулюються цивільним законодавством України. Об'єктом є предмет цивільно-правового регулювання, а предметом дослідження – положення актів цивільного законодавства та наукова доктрина.

Для встановлення відносин, які регулюються цивільним законодавством України, слід проаналізувати ст. 1 ЦК України. З огляду на підхід законодавця критерієм приналежності до предмета регулювання цивільним законодавством України є: для одних відносин – наявність необхідних та достатніх ознак, для інших – пряма вказівка закону.

Зокрема, ч. 1 ст. 1 ЦК України встановлено, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників [1]. Цим положенням не тільки закріплюється якісна група відносин, яка називається «цивільні відносини», а й встановлюються ознаки, за якими вона визначається. Такими ознаками є: юридична рівність, вільне волевиявлення, майнова самостійність їх учасників. Всі перелічені ознаки в їх сукупності є констатація природних властивостей тих відносин, що регулюються цивільним законодавством України. Це вказує й на те, що відносини, які не мають таких ознак, не підпадають під сферу регулювання цивільним законодавством України, якщо інше не встановлено законом. А, відповідно, твердження, за яким можна допустити, що сферою регулювання цивільним законодавством України охоплюються ті відносини, які, хоча і не мають усіх ознак, передбачених ч. 1 ст. 1 ЦК України, але з огляду на доктрину цивільного права розглядаються як цивільні відносини, є недопустимим, наприклад як квазіцивільні відносини, оскільки ч. 1 ст. 1 ЦК України має імперативний характер, а не диспозитивний.

Слід зазначити, що детальний аналіз положень ЦК України наводить на думку, що наявність усіх ознак, визначених ч. 1 ст. 1 ЦК України, не дає підстав вважати певні суспільні відносини цивільними. Крім цих ознак ЦК України встановлює і інші, які у своїй сукупності є необхідними та достатніми критеріями, за якими ті відносини, що їх мають, і слід вважати не тільки цивільними, а й тими, які регулюються цивільним законодавством України. Зокрема:

1) цивільними є лише ті відносини, які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (ч. 1 ст. 1 ЦК України);

2) цивільними є лише ті відносини, які є особистими немайновими та майновими (ч. 1 ст. 1 ЦК України);

3) цивільними є лише ті відносини, учасниками яких є особи (фізичні та юридичні) та/або суб'єкти публічного права (держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права) – ст. 2 ЦК України;

4) цивільними є лише ті відносини, які виникли з підстав, встановлених ст. 11 ЦК України;

5) цивільними є лише ті відносини, які виникають з приводу матеріальних та нематеріальних благ, визначених ст. 177 ЦК України;

б) не є цивільними:

– майнові відносини, які засновані на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні (ч. 2 ст. 1 ЦК України), а, відповідно, не регулюються цивільним законодавством України, якщо інше не встановлено законом;

– податкові, бюджетні відносини (майнові та/або немайнові). Проте у випадках, передбачених законом, деякі з них підлягають додатковому врегулюванню цивільним законодавством України (ч. 2 ст. 1 ЦК України);

– відносини (майнові та/або немайнові), які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також трудові та сімейні (ч. 1 ст. 9 ЦК України). При цьому, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства, до них застосовуються положення ЦК України;

– майнові відносини у сфері господарювання (ч. 2 ст. 9 ЦК України). Проте деякі з них у випадку, передбаченому законом, можуть мати особливість їх врегулювання ЦК України;

– інші публічні відносини, які не складають предмет регулювання ЦК України та актів цивільного законодавства України, але у випадках, встановлених їхньою системою законодавства,

¹ Так, ч. 2 ст. 4 ЦК України розкриває значення слова «закон», під яким слід розуміти ті закони, які прийняті відповідно до Конституції України та ЦК України. При цьому аналіз такого положення приводить до висновку, що під обсягом поняття «закон» не підпадає Конституція України та ЦК України, тобто такий собі закон – у вузькому розумінні цього слова.

допускаються до врегулювання ЦК України або іншими актами цивільного законодавства України. Так, КК України [2] використовує такі категорії, як «фізична особа» (ст. 18, 96-2, 205, 266, 364 тощо), «фізична особа – підприємець» (ст. 205-1), «юридична особа» (розд. XIV-1 та ст. 11, 96-4, 205, 266, 364 тощо), «установа» та «організація» (ст. 257, 260, 271, 306 тощо), «цінні папери» (ст. 223-1 та 232-2), «акціонер» (ст. 206-2 та 232-2) тощо не розкриваючи зміст таких понять. Проте зміст таких понять міститься або у ЦК України, або в інших актах цивільного законодавства України, а, відповідно, для кримінальних правовідносин виникає потреба в додатковому врегулюванні відповідними актами цивільного законодавства України.

З вищенаведеного можна допустити твердження, з урахуванням ст. 1 та ст. 9 ЦК України, що ті відносини, які за своєю природою не є цивільними (відносини, які засновані на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, податкові, бюджетні, трудові, сімейні відносини тощо), але до їх врегулювання застосовуються відповідні положення цивільного законодавства України, то їх слід іменувати «нецивільними відносинами»². Це пояснюється тим, що характер таких відносин не дає змоги говорити про їх виключну чистоту та віднесення їх до відповідних суспільних відносин, які є цивільними згідно з чинним законодавством. Відповідно, законодавець, вирішуючи проблему неповноти правового регулювання відносин, які не є цивільними, застосовує засоби, способи та форми регулювання, що характерні для цивільних відносин. Цим, як вбачається, посилюється централізованість та важливість цивільного права, порівняно з іншими галузями права або законодавством, яке у випадках, встановлених законом, регулює майнові або немайнові відносини, які належать до нецивільних. Тобто цивільні відносини за ЦК України, як і нецивільні відносини належать до відносин, що регулюються цивільним законодавством України. Відповідно, відносини, що регулюються цивільним законодавством України (ст. 1 ЦК України), це система цивільних (ч. 1 ст. 1 ЦК України) та нецивільних відносин (ч. 2 ст. 1 та ст. 9 ЦК України).

Під цивільними відносинами, що регулюються цивільним законодавством України, слід розуміти такі особисті немайнові та майнові правовідносини, які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (зокрема, особами та/або суб'єктами публічного права), змістом яких є цивільні права та обов'язки, що виникають з приводу матеріальних та нематеріальних благ та лише з підстав, передбачених актами цивільного законодавства України.

Слід звернути увагу, що нецивільні відносини в цивільному законодавстві України – це частина тих відносин, які мають комплексний характер, оскільки їх регулювання здійснюється не тільки актами відповідної галузі законодавства, а й додаткове врегулювання відповідними актами цивільного законодавства у випадках, встановлених законом, для забезпечення їх цілісного та повного регулювання. Для цих відносин не має значення, чи засновані вони на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, оскільки головними критеріями їх додаткового врегулювання цивільним законодавством є:

- пряма вказівка закону – для майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також для податкових, бюджетних відносин. Врегулювання цієї групи відносин здійснюється цивільним законодавством України;
- не врегульованість власною системою актів законодавства – для інших публічних відносин (відповідно майнового або немайнового характеру), які не охоплюються ч. 2 ст. 1 ЦК України. Врегулювання цієї групи відносин здійснюється актами цивільного законодавства України;
- не врегульованість власною системою актів законодавства – для відносин (відповідно майнового або немайнового характеру), які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також для трудових та сімейних відносин. Врегулювання цієї групи відносин здійснюється виключно положеннями ЦК України;
- передбачені законом як акт цивільного законодавства особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання – для відносин у сфері господарювання. Врегулювання цієї групи відносин здійснюється виключно положеннями ЦК України.

Для таких нецивільних відносин не має й значення, чи мають учасники цих відносин статус юридичної особи, фізичної особи або статус суб'єкта публічного права (у розумінні ст. 2 ЦК України), оскільки для регулювання цивільним законодавством України така вимога висувається лише до цивільних відносин. Тобто, наприклад, учасник відносин, заснованих на владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, хоча й може мати статус фізичної або юридичної особи, але така властивість не має значення для врегулювання їх актами цивільного законодавства України.

Слід констатувати, що до нецивільних відносин застосовується метод аналогії (зовнішньої або міжгалузевої аналогії) правового регулювання, що є проявом реалізації завдання повного (цілісного) регулювання суспільних відносин. В ЦК України його прояв знаходить відображення в ст. 9 ЦК України під словом «врегулювання», що має відкритий характер, а в положенні ч. 2 ст. 1 ЦК України,

² Застосовуються методи дихотомії та від протилежного.

відповідно, прихований характер. При цьому можна зробити висновок, що врегулювання є однією із форм регулювання.

Отже, міжгалузєва аналогія в цивільному законодавстві України – це шлях врегулювання частини тих нецивільних відносин, які не повною мірою регулюються актами приналежного їм законодавства, але у випадках, встановлених законом, допускаються до врегулювання відповідним цивільним законодавством України, як би цивільних відносин. До врегулювання допускаються лише ті нецивільні відносини, які є однорідними (чистими) за своїм змістом. Відповідно, до врегулювання цивільним законодавством України підлягають або нецивільні майнові відносини, або, відповідно, нецивільні немайнові відносини.

За таких обставин систему «нецивільних відносин», як поняття вищого рівня (родове) будуть складати «нецивільні майнові відносини» та «нецивільні немайнові відносини» (видові). До нецивільних майнових відносин належать: майнові відносини, які засновані на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні; майнові податкові відносини; майнові бюджетні відносини; майнові відносини, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля; майнові трудові відносини; майнові сімейні відносини; майнові відносини у сфері господарювання; інші майнові нецивільні відносини у випадках, встановлених законом. До нецивільних немайнових відносин належать: немайнові податкові відносини; немайнові бюджетні відносини; немайнові відносини, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля; немайнові трудові відносини; немайнові сімейні відносини; інші немайнові нецивільні відносини у випадках, встановлених законом. Відповідно, ці відносини у випадках, встановлених законом, належать до сфери регулювання цивільним законодавством України як нецивільні відносини.

На підставі вищевикладеного можна зробити такий висновок. Предметом цивільно-правового регулювання є відносини, що регулюються цивільним законодавством України. Ця група суспільних відносин, у свою чергу, диференціюється на цивільні відносини (особисті немайнові та майнові відносини) та нецивільні відносини (майнові відносини, які засновані на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, податкові, бюджетні відносини, у тому числі відносини, які виникають у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля, а також трудові, сімейні відносини, майнові відносини у сфері господарювання та інші нецивільні відносини у випадках, встановлених законом). При цьому «цивільні відносини» та «нецивільні відносини» є поняттями нижчого рівня (видовими), які належать до «відносин, що регулюються цивільним законодавством», що є поняттям вищого рівня (родовим). Проте не всі суспільні відносини є предметом цивільно-правового регулювання, а лише ті, які відповідають необхідним та достатнім критеріям, які надають можливість їх ідентифікувати або як цивільні або як нецивільні відносини, що охоплюються сферою цивільно-правового регулювання. Відповідно, якщо певні суспільні відносини не можна ідентифікувати як цивільні або як нецивільні відносини, що охоплюються сферою цивільно-правового регулювання, то це інші відносини. А, отже, такі відносини не належать до предмета цивільно-правового регулювання. Відносини, які не відповідають вимогам, їх віднесення до предмета цивільного права України слід іменувати «нецивільними відносинами, що не регулюються системою правових норм цивільного права України».

Відповідно, «цивільні відносини» та «нецивільні відносинами, що регулюються системою правових норм цивільного права України» складають предмет цивільно-правового регулювання, які, у свою чергу, належать до іншого, більш широкого за своїм обсягом поняття «відносини, що регулюються цивільним законодавством України».

Список використаної літератури:

1. *Цивільний кодекс* України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV: редакція станом на 30.09.2015 [Електронний ресурс] // База даних нормативно-правової інформації Верховної Ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1366013877877389>.
2. *Кримінальний кодекс* України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III: редакція станом на 05.11.2015 [Електронний ресурс] // База даних нормативно-правової інформації Верховної Ради України. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1445585946226044>.

The article considers the system of the relations regulated by the Civil Legislation of Ukraine. The conclusion is that the subject of civil regulation are relations regulated by the Civil Legislation of Ukraine. This group of public relations, in turn, includes a civil relationship (the personal property and non-property relations) and the non-civilian relations (in particular, the property relations that are based on administrative or other authoritative subordination of one party to another, tax relations, budgetary relations, including relations occurring in the sphere of natural resources use and environmental protection,

as well as labour and family relations, property relations in the economic sphere and other non-civil relations in cases stipulated by law).

В статті розглядається система отношений, регулируемых гражданским законодательством Украины. Делается вывод, что предметом гражданско-правового регулирования являются отношения, регулируемые гражданским законодательством Украины. Эта группа общественных отношений, в свою очередь, включает гражданские и негражданские отношения.

СТРУКТУРНІ ВЛАСТИВОСТІ СИСТЕМИ ПРАВОЧИНІВ

Ясечко С. В.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри охорони інтелектуальної власності цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ

У статті розглядаються питання щодо генези поняття «система» та визначення основних загальних рис даної категорії. Аналізуючи їх, маємо можливість виділити загальні риси категорії «система», структурні властивості системи та можливість систематизації правочинів з нематеріальними благами.

Ключові слова: система, системний підхід, структура, координація, субординація, правочин, нематеріальні блага.

Проблема класифікації і систематизації нематеріальних благ привертає увагу цивілістів достатньо давно. Однак якщо при обговоренні питань, пов'язаних з поняттям, змістом, ознаками нематеріальних благ у науці цивільного права поступово було вироблено єдиний підхід, то стосовно систематизації правочинів з нематеріальними благами цього не сталося. Більше того, розробленість з теоретичного боку можливої системи правочинів з нематеріальними благами значно відставала від ступеня розвитку їх сутності. Правильне наукове уявлення про систему правочинів з нематеріальними благами має велике значення як для теорії, так і для практики. Адже в доктрині права існує система юридичних фактів, також існує система договорів, а от система правочинів залишилась поза увагою, хоча вона є тезаурусом. виправлення такої ситуації дасть можливість, по-перше, визначити прогалини в законодавстві та їх усувати, також дасть змогу зміцнювати законність таких правочинів і правильне застосування норм права, оскільки будь-яка норма діє не ізольовано, а в сукупності з іншими нормами.

Останнім часом відбувається актуалізація системних досліджень. Як стверджують науковці, це зумовлено тим, що практичною необхідністю цілісного, системного і комплексного освоєння й перетворення природних і соціальних умов життя, а також тим, що сучасне теоретичне і практичне знання та діяльність поглиблюються, спеціалізуються і диференціюються, загальна картина суспільного буття, суспільна практика немов розпадаються на окремі, на перший погляд не пов'язані між собою, відособлені один від одного фрагменти або форми діяльності. Виникає необхідна проблема не тільки в систематизації знання та діяльності, а й в їх інтеграції, синтезі, відновленні загальної картини суспільного буття, суспільної практики в цілому [1, с. 242].

Проблематика систематизації правочинів з нематеріальними благами полягає у такому:

– попри широке їх використання у сфері суцього, вони жодним чином не врегульовані у позитивному праві, що породжує різноманітну судову практику з даної категорії справ;

– правочини з нематеріальними благами потребують доктринального підґрунтя та виваженої імплементації у механізмі правового регулювання;

– законодавство чітко не визначило місце правочинів з нематеріальними благами в системі правочинів цивільного права.

Дослідження системного підходу до правочинів з нематеріальними благами передбачає спочатку відповідь на запитання, що таке системний підхід і яка його роль в науці. Ключовим терміном поняттєвого апарату системних досліджень є поняття «система», яке має глибоке коріння. Ще у давнину люди намагалися зрозуміти, як влаштований світ, з чого складається той чи інший предмет, які зв'язки існують між предметами і явищами. У процесі еволюції людської практики та мислення з накопичуванням знань виникала потреба в їхньому упорядкуванні. У пошуках нових шляхів до розв'язання наукових проблем з'явилися паростки системного підходу, основною змістовною складовою якого є система.

Під системою (*від дав.-грец. σύστημα* – поєднання, устрій, утворення) розуміється сукупність якісно визначених елементів (зміст системи), між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія (структура системи), або це «щось ціле, що становить собою єдність закономірно розташованих і тих, що перебувають у взаємному зв'язку, частин».